

בס"ד, מסכת ראש השנה

פרק ראשון; דף ב

'ארבעה ראשי שנים הן'. יש מהראשונים שכתב, כיון ששנה התנא ארבעה ראשי שנים ביחד, נראה שהם דומים זה לזה בצד מה, ויש ללמוד מכך שאין להתענות באותם ארבעה ראשי שנים. לכן ציבור שבקשו לגזור תענית שני וחמשי ושני, יש להם לדחות התענית כדי שלא יחול בט"ו בשבט [ואף על פי שאינו 'יום טוב', יש לעשות היכר ליום זה משאר הימים] (עפ"י שו"ת מהר"ם מרוטנבורג ה [מרבנו גרשום]. והביא דוגמא לדבר. וכן מובא במרדכי (תשא) ובהגהות מיימוניות (שופר א). והובא בב"י ובשו"ע תקעב, ג).

'למלכים למאי הלכתא? – אמר רב חסדא: לשטרות, דתנן שטרי חוב המוקדמין פסולין והמאוחרין כשרין'. רש"י מפרש שנידון השאלה והתשובה הוא נתינת טעם לכך שקבעו יום מסוים להיות ראש השנה למלכים – ופרשה הגמרא, כדי שלא ייצרו בטעות שטרות מוקדמין. ואולם הרז"ה מפרש שאין הנידון נתינת טעם אלא נפקותא מעשית בקביעת ראש השנה למלכים – שאם ייכתב בשטר שנת המלך מיום שעמד בו ולא מאחד בניסן, כגון שהמלך עמד באדר ויכתוב בניסן 'שנה ראשונה למלך' – יהא השטר פסול מדין 'שטרי חוב המוקדמין'. (והראב"ד והריטב"א השיגו על פירוש זה. ואילו הר"ן האריך לפרש כפירוש הרז"ה).

לפירוש זה יתכן ועצם קביעת ראש השנה למלכים באחד בניסן אינה תקנת חכמים אלא מדאורייתא או מדברי קבלה (כפי שדרשו להלן מן המקראות) ללא קשר עם דיני שטרות (וע' גם בחדושים ובאורים). אבל לרש"י כל עיקר ענין ראש השנה למלכים אינו אלא תיקון חכמים לשטרות [וכן מפורש בפרש"י על מדרש רבה (בראשית ג, ט) שכתב על הגרסה שלפנינו שם: 'עשר עטרות נטל אותו יום (– ר"ח ניסן)... ראשון למלכים' – שיבוש הוא זה שהרי תקנת סופרים היא כדמפרש בראש השנה משום שטרות]. וצריך לומר לפירושו שהדרשות דלהלן אינן אלא אסמכתא.

'שטרי חוב המוקדמין פסולין'. בירושלמי הקשו כיצד נאמנים לומר שהיה זה שטר מוקדם, והלא עדים החתומים על השטר נעשה כמי שנחקרה עדותם בבית דין, ואם כן מדוע יכולים עתה לפסול השטר ולחזור בהם מעדותם הראשונה? ומתרץ, כיון שאינם עוקרים השטר לגמרי כגון שאמרו 'לא חתמנו' אלא 'על זה חתמנו ועל זה לא חתמנו' – לכך נאמנים.

ונחלקו הראשונים בבאור תירוץ הירושלמי; יש מפרשים כיון שיכול להיות שהעדים טעו בדין וסברו שאפשר לחתום על שטר מוקדם [וכגון שכתבו את השטר לאחר יום ההלואה, וכתבו בו את תאריך ההלואה האמיתי וסברו שרשאים לעשות כן], או סברו שמותר לכתוב שטר ללוה אעפ"י שאין מלוה עמו [גם בשטרות שאינם של הקנאה. ע' ב"מ יג]. – כל כגון זה, דבר שעלולים לטעות בו, נאמנים העדים לפסול את השטר.

ויש אומרים שמדובר שאין כתב ידם של העדים יוצא ממקום אחר, וקיום השטר נעשה רק על פי העדים עצמם ולכן נאמנים בתוך כך לפסול השטר באמרו שטר מוקדם הוא (ע' בכל זה ועוד, בספר המאור ובהשגות הראב"ד, ובחדושי הריטב"א באורך. וכן מובאות שתי הדעות בחו"מ מג, ח).

זהמאחרין כשרין. יש אומרים ששטרי חוב מאוחרים אינם כשרים אלא אם כתב בפירוש בשטר שמשעבד לו את כל הנכסים שיקנה בעתיד, שאם לא כתב כן הלא יתכן ולאחר ההלוואה קנה נכסים ושוב מכרם לאחרים ולפי האמת אין הם משועבדים לחובו כל שלא כתב שמשעבד מה שיקנה, והרי כשכותב בשעת ההלוואה זמן מאוחר, יתכן שאותו זמן חל בין שעה שקנה לשעה שמכר, ולפי הכתוב בשטר נראה כאילו היתה ההלוואה לאחר הקניה ויבוא לטרוף מן הלקוחות שלא כדין (עפ"י ריטב"א ומאירי כאן ובב"ב קנו: רמב"ן ור"י מיגאש. וכ"כ הכסף-משנה (מלוה כג, ב) בדעת הרמב"ם).

יש חולקים וסוברים שאף בסתם דנים כאילו פירש שמשעבד גם כל מה שיקנה בעתיד (ע' רשב"א ב"ב שם; מגיד משנה מלוה ולוה כג, ב; ש"ך קיב, א – בדעת הרמב"ם).

יש שנתנו טעם אחר; הואיל והשטר בעצמו מיחל שעבוד אף ללא הלוואה, הלכך משתעבדים הנכסים שקנה לאחר ההלוואה, כי הלא בשעת התאריך שנכתב בשטר כבר היו הנכסים נמצאים ברשותו, ואין כאן 'דאיקני' כלל (כן באר בקצות החשן (מג סק"ד) בשיטת הרמב"ם. וע"ש באור הסוגיא בב"ב קנו. ובנתי"מ שם השיג על כך).

יש מי שפרש שעצם כתיבת שטר מאוחר כעת, נחשב כאילו פרש 'דאיקני' שהרי ע"י איחור הזמן הוא מכליל בשעבוד את כל הנכסים שיבואו לרשותו עד לתאריך הנקוב בשטר (וכלשון הגמרא בב"ב: 'מאוחרין אמאי כשרין – דאיקני הוא?' הרי ששטר מאוחר כשלעצמו הרי הוא כאילו כתב 'דאיקני'. עפ"י זריחת השני בבאור שיטת הרמב"ם. וסברה זו מופיעה באילת השחר שם כתמיהה על דברי רשב"ם שצריך לכתוב במפורש 'דקנאי ודעתיד אנא למקני'. ע"ע במו"ב בב"ב קנו).

(ע"ב) 'שנת ארבעים שנת ארבעים לגזרה שוה'. אין זו גזרה-שוה ממש אלא ילמד סתום מן המפורש – ולכן אין צריך שיהא הכתוב מופנה (ריטב"א).

יתכן לפי זה שניתן לדרוש כן ללא קבלה מרבו, שלא כשאר גזרה-שוה, וזהו מה שאמרו 'כדאמר רב פפא... הכא נמי...'. – כמו שמצינו לר"פ שלמד סתום מן המפורש בכגון זה, הכא נמי נדרוש אנו מעצמנו כאן. ואולם רש"י כתב שצריך קבלה מרבו. ואפשר שהולך רש"י לשיטתו (ע' בסוכה לא. ובמנחות פב ועוד) שכל המדות מלבד קל-וחומר אין אדם דן מעצמו.

רמזים עניינים וציונים

'ארבעה ראשי שנים – היינו שיש בליטות לעיני האדם, ויש ארבע בליטות, כל אחד לעניינו. ובאחד בתשרי נותן הש"י חדשות – לכן צריך האדם להכין עצמו לקבל, כי מי יודע מה יחדש הקב"ה, אך צריך האדם להכין עצמו לקבל ישועות – היינו אף בדבר שהוא נפלא משכלו, וצריך להאמין כי הש"י מצמיח ישועות' (מתוך מי השלוח ח"א לקוטי הש"ס).

רמזי ארבע ראשי שנים בפירוט, כנגד ד' יסודות וכנגד דומם צומח חי מדבר – בספר מחשבות חרוץ דפים כו-לא. טעם ששנה התנא באילן ובנטיעה לשון יחיד, שלא כבשאר דברים – ע' דברים עמוקים בספר פרי צדיק לט"ו בשבט ב.

'באחד בניסן ראש השנה למלכים' מחמת שניסן מורה על חירות עצומה, ואם יש על האדם עול מלך בשר ודם הוא בשיעבוד גדול. לכן מראה השי"ת שבמלכי ישראל עיקר החירות הוא להיות תחת המלך (מי השלוח ח"ב. וע"ע שם בלקוטי הש"ס לדף טז).
'ולרגלים' – ע' בספר אוהב ישראל (לפסח, עמ' רעד).

'באחד בשבט ראש השנה לאילן' – כדברי בית שמאי. בית הלל אומרים: בחמשה עשר בו'. באור מחלוקתם על דרך הסוד – בספר אוהב ישראל לט"ו בשבט עמ' קז; שפתי צדיקים (דינאויץ) פרשת וילך; פרי צדיק ח"ב לט"ו בשבט ב.

'למלכים למאי הלכתא' – אמר רב חסדא: לשטרות דתנן שטרי חוב המוקדמין פסולין והמאוחרין כשרין'. ראה פירוש ע"ד הרמז, בספר אוהב ישראל לרה"ק מאפטא – פרשת בא (ד"ה החדש הזה לכם. ובדומה הובא בשמו בספר שפתי צדיקים (דינאויץ) – בהר ד"ה עוד אמר).

*

'... ובריש ראש השנה ילפינן דלמלכים מונין מניסן ממלכות שלמה. וכן כל נצחונותיו במלחמותיו – בניסן, כמו שנאמר לעת תשובת השנה לעת צאת המלכים ע"ש ברש"י שמצוי בשדה, והוא בחודש האביב. וכן יהיה לעתיד, משיח בן יוסף באדר ומשיח בן דוד בניסן (דבו עתידין ליגאל גאולה השלימה, ובאדר הוא מחיית עמלק הקודמת לשלימות השם והכסא המתגלה בגאולה השלימה שאינו נופל אלא ביד זרעא דיוסף שהוא הלהבה לשרוף את בית עשו, ומשיח בן יוסף הוא יהיה הנלחם עם עמלק, וזהו הזמן באדר, ואחר מחייתו יזכה לשם שלם שהוא דרגא דיהודה דנקרא כולו על שמו של הקב"ה, משא"כ ביוסף רק שלש אותיות...'.
(מתוך קונטרס 'דברי חלומות' לר"צ הכהן, טו)

דף ג

'תנא הוא סיחון הוא ערד הוא כנען; סיחון שדומה לסייח במדבר, כנען על שם מלכותו ומה שמו – ערד שמו'. הוציאו את הכתוב ממשמעותו הפשוטה מפני שמלך ערד ממש לא נכבש עד למלחמות יהושע [ונמנה בשלשים ואחד מלכים שכבשם יהושע], ואילו מהכתוב כאן משמע שכבר בימי משה כבשוהו ונעשתה חרמה בעריו – זהו שהכריחם לומר שמלך ערד האמור כאן היינו סיחון. ולפי שסיחון לא היה מבני כנען (כמו שאמרו בפרק 'האשה'), לכך מפרש שלא קראו הכתוב כנעני אלא על שם מלכותו, שמלך בארץ שיושביה מבני כנען [וזה הסיבה שנקרא בכל המקרא 'מלך האמורי' שהאמורי היה מכנען] (עפ"י מהרש"א. וע"ע שפת אמת).

'כי משמש בד' לשונות, אי דילמא אלא דהא'. ע' לקוטי מאמרים לר"צ הכהן, עמ' קיז – ארבע הלשונות ע"ד הסוד.

שאלות ותשובות לסיכום מסכת ראש השנה

פרק ראשון; דף ב

א. אלו הם ארבעה ראשי שנים?

ב. ראש השנה למלכים – כיצד? ולמה נקבע?

א. באחד בניסן ראש השנה למלכים (שמיום זה מונים למלך שנה חדשה כדלהלן) ולרגלים (כלומר הרגל שבחודש זה הוא ראשון לרגלים, לענין 'בל תאחר', וכרבי שמעון להלן ד. ובאמת ט"ו בניסן הוא ראש השנה לענין זה, וכדלהלן ז:). ועוד הוא ראשון לכמה דברים, כמפורט להלן ז.
באחד באלול ראש השנה למעשר בהמה (כדברי רבי מאיר). רבי אלעזר ורבי שמעון אומרים: באחד בתשרי.

באחד בתשרי ראש השנה לשנים, לשמיטים וליובלות, לנטיעה (= למנין שנות ערלה) ולירקות (= לענין מעשר).
באחד בשבט ראש השנה לאילן – כדברי בית שמאי. בית הלל אומרים: בחמשה עשר בו.

ב. ראש השנה למלכים הוא התאריך בו מתחלפת שנה במנין שנות המלך, שאם עמד בכ"ט באדר, כיון שהגיע אחד בניסן עלתה לו שנה ומונים לו מכאן ואילך שנה שניה. ואם לא עמד אלא באחד בניסן, אעפ"י שנמנו וגמרו למנותו כבר באדר, והוא מלך בן מלך (והמלכות ירושה היא) – אין מונים לו שנה עד שיגיע ניסן אחר.

ולמה הוקבע – לפי שנוהגים היו לציין את הזמן בשטרות לפי שנות המלך (אם משום שלום מלכות או מטעם אחר. ערש"י ותוס'), וכדי למנוע שטרי חוב מוקדמים (שהם פסולים – שמא יטרוף בהם שלא כדין לקוחות שקדמו להלוואה), לכך הוצרכו לקבוע זמן אחיד למנין שנות המלכים, ולא מנו לכל מלך ומלך מיום שעמד – שאם לא היה זמן קבוע וידוע, שמא יישכח התאריך שעמד המלך ויפסל השטר.

רש"י מפרש שהחשש הוא שמא בית דין ישכח מתי עמד המלך ולא ישים לב לראות שהשטר מוקדם, כגון שכתוב בשטר חדש כסלו בשנה שלישית למלך וההלוואה היתה בתמוז של שנה שלישית – יסבור בית דין שהשטר קדם להלוואה, אך כיון שנקבע אחד בניסן ראש השנה, ידעו הכל שתמוז קודם לכסלו והרי קדמה ההלוואה לשטר.

והתוס' מפרשים שמא יטעה הסופר בתאריך המדויק של יום עמידת המלך, וכשמציין 'שנה ראשונה למלך' אפשר שהיא באמת שנה שניה לו ויגבו בשטר שלא כדין. וכיון שנקבע תאריך מסוים לשנות המלכים, אין חשש לטעות כזו.

מלך שמת באדר ועמד אחר תחתיו באדר – מונים שנה לזה ולזה (שאלו כותב שטר באדר, רצה כותב שנה פלונית למלך שמת, רצה כותב שנה ראשונה למלך שעמד). וכן בשאר החדשים שמת אחד ועמד אחר – משעה שעמד השני יכול למנות למלך שעמד ויכול למנות למנין שנות הראשון, ואפילו מת באחד בניסן – נחשבת לו שנה, שיום אחד בשנה חשוב שנה הן בתחילה הן בסוף. מת באדר ועמד אחר בניסן – מונים ראשונה לראשון ושניה לשני.

א. ישנה דעה (להלן י) ששלשים יום בשנה חשובים כשנה. ולפיה יתכן ורק אם עמד המלך עד שלא נכנס אדר, מונים לו שנה בניסן, לא כשעמד באדר (עפ"י פני יהושע, חכמת מנחם). ויש אומרים שבענייננו הכל מודים שיום אחד חשוב שנה (ריטב"א; חדושים ובאורים. וע"ע שפת אמת).
ב. מלך שעמד באמצע השנה ונסתלק באותה שנה – משמע בירושלמי (המובא בתוס' הרא"ש) שאין מונים לו לאחר שנסתלק (ע' חדושים ובאורים).

דפים ב – ג

ב. מתי ראש השנה למלכי ישראל וראש השנה למלכי אומות העולם? מה המקורות לתאריכים אלו?

מלכי ישראל מונים להם מאחד בניסן, ולמדו זאת מכך שהקיש הכתוב מלכות שלמה ליציאת מצרים – ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים בשנה הרביעית בחדש זו הוא החדש השני למלך שלמה על ישראל... – מה יציאת מצרים מניסן אף מלכות שלמה מניסן. [ויציאת מצרים גופה למדו מכך שציינו הכתובים חדש אב וחדש שבט שלאחריו בשנה אחת. וכן בחדשים ניסן אייר וסיון]. וכן דרשו מהכתוב בשלמה בדברי הימים ויחל לבנות בחדש השני בשני בשנת ארבע למלכותו – בשני לירח שמונים בו למלכותו.

משמע מרש"י (בפירושו כאן ובבראשית רבה ג, ט) שעיקר הדבר שאחד בניסן ראש השנה למלכים – תקנת סופרים היא משום שטרות.

ולמלכי אומות העולם, אמר רב חסדא: מונים מתשרי, שכן הכתוב בנחמיה מנה שנה אחת לארתחשסתא את כסלו ואת ניסן שלאחריו (והואיל והוצאתו מניסן העמידו על תשרי, שמצינו שהוא ראש השנה לכמה דברים. תוס'). רב יוסף הקשה על דבריו ממקראות שבהגגי המראים שלא מנו לדריוש המלך מתשרי. ותירץ רבי אבהו שהיה מלך כשר, לפיכך מנו לו כמלכי ישראל, מניסן. והוכיחו שלבסוף החמיץ וחזרו למנותו מתשרי.

דף ג

ג. א. וישמע הכנעני מלך ערד – מי הוא ומה שמע?

ב. כי משמש בארבע לשונות – כיצד?

ג. האם ציון ימי השבוע מופיעים במקרא?

ד. מי היה כורש, דריוש וארתחשסתא?

א. וישמע הכנעני מלך ערד – תנא, הוא סיוון הוא ערד הוא כנען [סיוון] שדומה לסייח במדבר. 'כנען' על שם מלכותו, ומה שמו – 'ערד' שמו. ויש אומרים: 'סיוון' שמו, ו'ערד' על שם שדומה לערוד במדבר].

פשוטו של מקרא 'ערד' על שם המדינה או שם עירו.

במדבר יש שהיה זה עמלק והתחזה כמלך ערד (תוס').

ובא כאשר שמע שבא ישראל דרך האתרים (פרשת חקת. ועמהרש"א), וגם שמע שמת אהרן ונסתלקו ענני כבוד וכסבור ניתנה רשות להלחם בישראל (ויראו כל העדה כי גוע אהרן – וייראו' כלומר נתגלו).

ב. אמר ריש לקיש: כי משמש בארבע לשונות;

אי (=) אם. כגון כי יהיה להם דבר...; כי תפגע. וכן במובן של 'כאשר' או 'אשר' – כי תלכו...; כי תכלה... רש"י.